

Sarkis Seropyan: Efsanelerin harman yeri, dağlar ülkesi Dersim

Posted on 28/10/2014

Nerede yaşarsa yaşasınlar, Dersim'i orada da yaşatan bu insanları besleyen zengin bir kültür ve söylenece kültürü var. Yazık ki bu tarihe, bu toprakların farklı uygarlıklarına gereken özen hiçbir zaman gösterilmedi. Son olarak Dersim yakınlarındaki Mazgirt'te yer alan eski Ermeni mezarlık alanının üzerine yapılan su yolu bu gerçeği bir kez daha anımsattı. Su yolu kazınırken meydana gelen toprak kayması nedeniyle kafatası ve kemikler ortaya saçıldı. Geriye de ölülerine gereken saygıyı göstermeyenlerin yaşayanlara da bir hayrı olamayacağı gerçeği kaldı.

Bu acı gerçekleri belgelerken bir yandan da geçmişten güç almanın yollarını aramak elzem. İşte bu düsturla kadim Dersim tarihine ve efsanelerine bakıp ilham ve umut toplamak istedik.

Doğu Anadolu'nun, bir başka deyişle tarihte Ermenilerin yaşadığı yer olması hasebiyle 'Armenia' adı verilen yüksek platonun kalbinde yer alan dağlar ülkesi Dersim'in halkı, benzer dağlık bölgelerin, örneğin Sasun, Zeytun, Musa Dağı, Karabağ, Hemşin gibi doğal korumalı coğrafyaların insanları gibi tarih boyunca içinde yaşadıkları bölgenin otoritesine uymakta zorluk çekmiş, bağımsızlığı yeğlemiş, dönem dönem asi ilan edilmiş ama çoğu zaman başına buyruk olmuştur.

Dersim ve yanı başındaki Harput, tarihteki adıyla Hantzit ya da Dzopk'un bir bölümü; M.Ö 9. yüzyılda Ermenistan topraklarında kurulmuş ilk birleşik krallık olan Urartu egemenliğine girmiş, 4. yüzyılda Yervantuni Ermeni krallığının bir eyaleti olmuş, ancak 1. yüzyıl başında Kral 2. Dikran tarafından Ermenistan'la birleştirilmiş, bunlar dışında hemen her zaman

bağımsız kalabilmiş.

Tarihe kısaca değindimizde de görüldüğü gibi, Dersim bölgesinin büyük bölümü, batısındaki Harput ve Aradzani (Murat) nehrinin güneyindeki topraklarla birlikte 'Dzopk' adıyla kısa dönemler Ermenistan'ın 4. Hayk bölgesine dahil olup, bunun dışında genelde başına buyruk yaşamış. Bu nedenle "Bu sert doğal şartlarda yaşayan halktan başka ne beklenir" diyor ve bu toprakların en eski sahiplerinin kimliğini aramak için efsanelere başvuruyoruz.

Dersim adı Der Simon adlı papazdan mı geliyor?

Dersim adına 17. yüzyıla kadar hiçbir yerde rastlanmaz. Ancak Türklerin egemenliğinden sonra Mananağik, Karya, hatta Zırvan yer adlarına karşılık Dersim daha çok telaffuz edilmeye başlar. Bu konuda halk arasında tarihsel temelleri olan bir efsane de anlatılır halk.

1604 yılına gelindiğinde bir yandan İran Hükümdarı Şah Abbas Doğu Ermenistan halkını İran içerlerine göç ettirerek ülkeyi boşaltırken, diğer yandan Sinan Paşa ile anlaşılan Celaliler de Batı Ermenistan topraklarındaki halkı yok ediyorlardı. Bu nedenle 1604'ün baharında Erzurum, Erzincan, Eğin ve Kemah halkı Celali zulmünden kaçarak her şeyini terk edip batıya, İstanbul ve Trakya taraflarına sığındılar. Bu felaket yıllarında ana yurdundan ayrılmayan Ermeni halkı, Celalilerin soygun ve kıyımından kurtulmak amacı ile din değiştirmeyi yeğliyordu. Rivayete göre, Keşiş Dağı eteklerinden Sıpingar ve Çardaklı eteklerindeki Ermeni köyleri dinini değiştirip yurdundan uzaklaşmamayı seçmişti. Bunlar İslamiyeti kabul etmelerine karşın Ermeni köy adlarını (Pırççatağ-Pışgıtağ-Kalarıç-Kalaris, Kartağ, Sıpingor, Sırgatağ-Sırpatağ, Çormes, Khakh, Silbus-Surp Luys, Til, Vartamşah vb.) ve kiliselerini korumayı başardılar.

Dağ köylerinde saklı hikâye

Dağ etekleri, yayla ve ova köyleri Ermenilerinin kaderi böyle düzenlenirken, dağ köylerinin daha farklı gerçekleşti. Bağrı, Mınzuri, Avzardi ve Kazandağ, Surp Luys, Simo, Dujik, Mal, Davras köyleri Ermenileri, Celalilerin saldırılarından nasıl korunmak gerektiği konusunda karar vermek için ruhani önderleri olan, zeka ve kararlarına güvendikleri Papaz Der Simon'un o tarihlerde dağ ülkesi dışında düzenlenmiş bir dini toplantıdan dönmesini beklerler ve efsane de burada başlar:

Der Simon ve beraberindekiler ruhani toplantıdan dönerken trajik olayı duyar ve ne pahasına olursa olsun ülkelerine ulaşmak için hiç zaman kaybetmeyip dağlı kıyafetlerini değiştirir, başlarına birer yeşil puşi bağlayıp yollarda kendilerini Alevi-Kürt Din adamı olarak tanıtırlar.

Güven içinde ülkesine dönen Der Simon toplumun ruhani ve cismani yöneticilerini toplantıya davet eder ve bu zor durumdan kurtulmanın çaresi olarak, din değiştirmeyi, ancak Türkleşip İslamiyeti kabul etmek yerine, bölgedeki komşu Alevilerin dinini kabul etmeyi önerir. Karar oybirliğiyle kabul edilir. Bu durumda Der Simon Seyit Ali adıyla Kureşanlar ocağının piri unvanını alır, ancak çok geçmeden Ermeni ve Alevi dini önderlerinin öğüt ve destekleriyle Piri-piran (Gatoğigos) makamına layık görülür.

Bu efsane, daha doğrusu tarihsel olgu hakkında toplantı zabitleri tüm ayrıntıları ile parşömen üzerine kaydedilmiş ve kutsal emanet olarak Piri-piranın mirasçıları tarafından saklanmaktadır. Bunlar dokunulmaz olup Piri-piranın en büyük oğlundan başka hiç kimse tarafından el sürülemez. Mirasçı pir babasından veya dedesinden emanet aldığı yazılarla ilgili tüm ayinleri ve de içeriğini herkeslerden gizleyeceğine ve koruyacağına dair ant içer.

Böylece, dağlar ülkesi Ermenileri Aleviliği kabul ederek tehlikeden uzak kalmış ve de önderinin adını ölümsüz tutmak için, Yüksek Ermenistan'ın en yüksek dağ ülkesini Der

Simon diye adlandırmış, bu da zamanla değişime uğrayıp kısaltılarak Dersim şeklini almış.

Munzur Dağı'nın azizesi 'Ana'

Efsaneler köylerin bugünkü sakinlerinde de yaşamaya devam ediyor. Torud köylü, çınar boylu, geniş omuzlu, kara gözlü aksakallı Munzur Ağa'nın anlattığına göre, yörede mezrelerin varlığı ve kendi soyadı 'Torne Anaye pili' eski bir hikâyeye bağlantılıymış. Öncelikle kendi köyünün adı Torid değilmiş ve mezreler kurulmadan önce ataları Kardag köyünde yaşarlarmış. Bu köy dev kayalıklarla çevrilmiş iki vadinin arasında, güçlü bir 'Ziyaret'in, yani adak yerinin yakınındaymış ve Munzur Dağı'nın 'Ana' sütünarından güçlü bir kaynağı varmış. Ziyaret iyilik, fazilet ve bereket azizesi 'Anahit' (kısaltılmışı Ana) adını taşımış.

Seyit Munzur'un anlattığına göre kendi soyadı 'Torne Anaye-pili' eski Putperestlik döneminde tapılan Anahit'ten geliyor. 'Anaye pil' yüce ve kutsal ana sıfatı zamanla bir ocağa dönüşmüş ve kendisi de bu ocağın seyitiymiş.

Alevi olup kendilerini Kürt sayanların ocağının putperestlikle ilgisini sorduğumda ise Munzur Ağa beni şöyle cevapladı:

- Siz Harmeniler de vaktiyle putperestmişsiniz, sonradan Hristiyanlığı kabul etmişsiniz. Bizim atalarımız da Ermenilermiş, hatta benim Karpank'lardaki mezrelerde yaşayan amca oğullarım, gerçi Alevice konuşuyorlar, ama etnik kökenlerini koruyor ve 'Miraklar' adıyla tanınıyorlar. Gerçi Dersim'de çok Miraklar var ve onların büyük bölümü de Ermenice konuşurlar.

- Peki siz niye etnik kimliğinizi saklamamışsınız?

- Büyük Ana ocağını yanar tutmak için atalarımız öyle uygun görmüşler. Kardag'daki köyümüz yıkılıp ziyaretteki kayaya oyulmuş adak yeri de taşlarla örtüldükten sonra Anayepil sağ kalan yakınları ile Dujik-baba'nın erişilmez çatlaklarına sığınmış, sonra da geriye, ilk ocağını yaktığı birinci mezreye dönmüş, ve bu ocağın korunmasını en büyük oğluna teslim etmiş. Biz o oğulun soyundan geliyoruz.
- Peki, kim yıkmış o ziyareti?
- Sizin atalarınız.
- Neden?
- Putperestliği yok etmek ve Hristiyanlığı yaymak için. O ziyaretin yerinde gördüğünüz gibi taştan tepeler yükselmiştir çünkü ziyareti yıkanlar orayı 'cehennetname' olarak adlandırıp, her gelengeçenin Ana'nın ziyaretinin gömüldüğü yere bir taş atmasını söylemiş ve yüzyıllar boyunca atılan taşlarla önce taş yığınları sonra da tepeler oluşmuş.
- Şimdi de adağa gidiyor musunuz bu ziyarete?
- Ziyaret yeri belli değil, fakat süt pınarı yerli yerinde. Biz oraya adağa gidip Büyük Ana anısına kurban kesiyoruz.
- Ya amcaoğlunuz Miraklar?
- Süt pınara herkes tarafından tapınılır, Ermeni veya Kürt fark etmez, hepimiz, hatta bizim Surp Garabet Manastırı'na ziyarete gelenlerle bile birlikte gideriz...

Alevilerin Müslümanlığı

Değişik nüfus araştırmalarına göre Türkiye’de 10 ile 20 milyon arasında Alevi yaşamaktadır. Dolayısıyla %99’u Müslüman olan Türkiye’de Aleviler de Müslümanlar arasında sayılmakta. Bu durumda İslamiyete, daha doğrusu Sünni mezhebine geçmek için başvuran bir Alevi’ye “Önce Ermeni ol” telkininde bulunulması geleneği halen devam ediyor mu bilemiyoruz. Bildiğimiz, Alevi toplumunun, ama özellikle Dersim Alevilerinin Ermenilikle ve de Hristiyanlıkla olan “gönül birliği” diyebileceğimiz yakınlık ve kültür benzerliğidir. Belki de bu nedenle 1915 soykırımında Fırat’ın öte yanına, Dersim topraklarına geçebilenlerin hayatı kurtulmuştu. Düşünmek bile istemesek de, belki de bu nedenle 30’lu yılların sonunda, tıpkı bir düşman ülke gibi boşaltıldı, hatta havadan bombalandı Dersim...

Ermenilerin Hristiyanlığı

301 yılında devlet dini olarak Hristiyanlığı kabul eden Ermeniler, o tarihten önce pagan, bir diğer deyimle çok tanrılılığa inanan putperestlerdi. Ancak Ermeni tarihçilere göre dahi paganlıktan Hristiyanlığa geçiş çok zor ve kanlı olmuş, dahası eski dine bağlı kalan, gizli putperestler de Ermeni dağ ülkesinin ücra köşelerinde yaşamlarını eskisi gibi sürdürüyorlardı.

Ancak putperestlikten önce Ermenilerin belki de ilk genel inançları olan güneşe tapınmadan putperestliğe dönüşün ne kadar kanlı olduğunu hiçbir tarihçi yazamadığı için bilemiyoruz, ama pek de kolay olmadığı kesin. Her halükarda sözü edilen her din değişiminin ardından eski dine inanan ‘bakaya’ların varlığı kesinlikle yadsınamaz. Nitekim güneşperestliğin etkileri öylesine derin iz bırakmış ki, günümüze kadar Ermeni mabetlerinin apsileri doğu yönüne; güneşin doğduğu yere bakar. Kilise dışında mezarlıklarda, son zamanlara kadar ölümler başı doğuya gelecek şekilde gömülürdü. Eskiler kilisede ibadet ederken doğuya dönüp secde ederler, ortaçağ ilahileri ‘Adil Güneş’e ithaf edilirdi. Bugüne kadar İsa Mesih de

“Dünya’nın Işığı Benim” der şakirtlerinin ağzından.

Ancak Müslümanlığın Arap yarımadasında hızla yayılmasının ardından, 7. yüzyılda Anadolu’nun güneydoğu ve doğu bölgelerindeki Arap işgallerinin başlaması ile zorla İslamlaştırma olayları da başladı. Güçlü bir egemenlikten yoksun Ermeniler için Hristiyanlık milli bir varlık, temel bir dünya görüşüydü, ancak İslamiyet akımı Anadolu’da ve Ortadoğu’da hayli güçlü bir biçimde ilerliyordu. Nitekim Selçuklular ve Osmanlılar dönemlerinde pek çok değişik formüllerle (devşirmelik, yeniçerilik, zaptedilen yerlerde penciyek -beş çocuktan birini askere almak-) erkek cinsini eksiltmek, kadın ve çocukları sahipsiz bırakmak yolları yaratıldı, dahası bu politika 20. yüzyılda da farklı şekillerde sürdürülüyor.

Sapkın inançlar ve ‘bakaya’lar

Burada bir an için geriye, güneş kültürünün pagan dönemi ve Hristiyanlık üzerinde günümüze kadar süre gelen etkilerine dönelim ve Hristiyan dininde görülen ve sapkınlık olarak adlandırılan Pavlusçuluk, Nasturilik, Şemsilik, Tendürekçilik ve daha bir çok antihristiyan tarikat ve inançlara kısaca bir göz atalım.

Bunlardan Şemsilik en eski sapkınlık olup Ermeniler arasında ‘Arevortik’, müslümanlaştıktan sonra ise Mezapotamya’da Şemsiler adıyla bilinir.

Pavlusçuluk (Ermenicede Bavğigyan) Avrupa’ya da uzanmış tutucu bir Hristiyanlık tarikatı olup geleneksel Hristiyanlıktan sapmış birçok inanç biçimine de örnek olmuştur. ‘Tonragetziner’ adıyla bilinen olay ise Ortaçağ’da Van Gölü’nün kuzeyinde Tendürek adıyla bilinen sönmüş bir volkanın yamaçlarında yayılan ve 9. yüzyılda dağdaki manastır rahiplerinin sömürsünden bıkarak isyan edip manastırı yıkan köylü hareketidir. Anadolu’daki ilk sosyal hareket sayabileceğimiz kiliseye isyan olayları iki yüz yıl boyunca

devam etmiş, sonunda bastırılmıştır. Bu sapkınlıklardan bazıları, örneğin Nestor adlı bir rahibin kurduğu Nasturiliğin artçıları günümüze kadar Hristiyan topluluklar olarak yaşamlarını güneydoğuda sürdürseler de, söz edilen toplulukların büyük bir çoğunluğu Mezopotamya'ya geçip din ve isim değiştirmiştir.

Sonuç olarak baktığımızda Armenia adı verilen coğrafyanın kalbinde Hititler, Rumlar, Araplar, Bizanslılar İranlılar, Asurlular vb. yaşamadığına, buraya Asya'dan ve başka bir yerlerden göç etmek de kolay olmadığına göre, dinsel nedenlerle kendi toplumuna ters düşen, dışlanan, yaşam hakkı tanınmayan Ermenilerin bu dağlar ülkesini yurt edinmiş olmasından başka bir olanak yok gibi geliyor bize. Güneş kültünden tutun da, putperest ve Hristiyan Ermeni geleneklerini böylesine özümsemiş, Yılbaşına Ermeniler gibi 'Gağant' diyen, Vartavar kutlayan, Paskalya'da yumurta boyayan, Anahit'e inanan, onun ak sütüyle and içen ve barışan, 1915'te sığınanları koruyan Dersim Alevilerinin atalarının Ermeni toplumunun dışlanmış kesimi olduğunu biz iddia etmek istemiyor, kararı her bir okurun kalbine bırakıyoruz.

Ana Tanrıça Anahit'in Sütü

Dersim'in doğal korumasını sağlayan Munzur ve Mercan dağları 3600 metreye ulaşan zirveleriyle dağ ülkesinin kuzeyinde doğudan batıya, dünya cenneti Bingöl'den Eğin'e kadar uzanır ve bu dağların eteklerinden fişkıran kaynak suları, kuzeyde Fırat, güneyde ise Aradzani (Karasu ve Murat) nehirlerine dökülür ve Munzur Gözeleri ile Mercan Suyu isimleriyle bilinir. Munzur Gözeleri Zeranig köyü kuzeyindeki ve Ziyaret'in güneyindeki yamaçlarında bulunur. Bunlardan biri yekpare bir granit kayanın böğründen öylesine güçlü fişkırr ki süt rengini alır ve uzun süre öylece kalır. Kayalardan fişkıran sular birleşip batıya yönelir ve Aradzani nehrine karışır. Aynı dağların Erzincan Vadisi'ne bakan yamaçlarındaki kaynaklar ise Aradzani yerine Fırat nehrine karışır.

'Kürdistan Tarihi' adlı (Beyrut 1952) eserinde Nuri Dersimi bu konuda şöyle yazmış:

"Atalarımızın efsaneleşmiş inançlarına göre Munzur Gözeleri Büyük Ana Tanrıçamız Anahit'in göğsünden fışkırır. Anahit'in memelerinden gelen süt pınarının suları Büyük Anamızın sütü olduğu için de aşiretler arasındaki tüm husumetler, kavgalar ve tartışmaların süt pınarını ziyaret edip Anahit'in sütünden (suyundan) içmek ritüeli ile kardeşçe ve barış içinde sona erdiğine inanılır."

Bir diğer efsaneye göre Munzur Dağı'nın en yüksek ve devamlı karla kaplı zirvesi, Anahit'in silueti olup Dersim'i korumaktaydı. O doğudan batıya bakıyor ve sol memesinden Aradzani'ye akan Dersim süt pınarını sağ memesinden ise Fırat'a akan Yezzinga (Eerzincan) süt pınarını besliyordu. Anahit'in kutsal sütü, kardeş nehirlerin sularını eşit olarak kutsayıp meshediyordu. Kimileri de Fırat ve Aradzani'nin Anahit'in sağ ve sol kolları olduğunu ve müşfik bir ana gibi Dersim'i çepeçevre sardığını, koruduğunu düşünüyorlardı.

Bir başka efsane ise Munzur kaynaklarının mucizevi gücünü Munzur adlı bir çoban ve onun süt güğümlerinden dökülen sütüne bağlar. Bu efsanenin baş kişisi hükümdar Cemşit olup bazı anlatılara Hazreti Hızır (Surp Sarkis veya Surp Kevork) da katılıyordu.

Kaynak: [Agos](#)